

УДК 39(=161.2):728.94](477.86-11)

Роман РАДОВИЧ

ГОСПОДАРСЬКА ЗАБУДОВА СЕЛЯНСЬКОГО ДВОРУ НА ПОКУТТІ: БУДІВЛІ, ПРИЗНАЧЕНІ ДЛЯ ЗБЕРІГАННЯ ПРОДУКТІВ ЗЕМЛЕРОБСТВА

Розглядаються споруди двору покутян, призначені для зберігання продуктів землеробства — комори, кошниці, пивниці. Проаналізовано їх конструктивні особливості, техніки і технології будівництва. З'ясовано загальноукраїнські риси та локальну специфіку.

Ключові слова: Покуття, господарські будівлі, комора, кошниця, пивниця.

© Р. РАДОВИЧ, 2018

Питання забудови селянського двору ми уже торкалися в одній із попередніх публікацій. В ній йшлося про будівлі, призначені для зберігання та обмолоту збіжжя — «стодоли» та «обороги»; було з'ясовано їх конструктивні особливості, специфічні риси та зроблено спробу прослідкувати еволюційні процеси, пов'язані з виникненням та становленням цих будівель. Натомість у запропонованій розвідці увага буде зосереджена на спорудах, призначених для зберігання продуктів землеробства (зернових та коренеплідних культур) — коморах, кошницях та пивницях.

Основними вимогами, які враховували при облаштуванні будівель (приміщень) для зберігання зернових культур, були сухість і добра провітрюваність. Малоземельні верстви селянства (як бідняки, так і середняки) невеликий запас зерна, круп та борошна зберігали (разом з одягом та іншим майном) у спільній коморі, розташованій при хаті, або навіть у сінях, на горищі («поді») чи в боковому відсіку стодоли (у мішках, солом'яних кошах тощо) [17, s. 59]. Інколи у стодолі стояв «засік» (дерев'яний ящик на зразок скрині) з зерном (с. Пужники Тлум.)¹. О. Кольберг відзначав, що в околицях Городенки (як місцями і на Поділлі: Тербовлянщина) для зберігання зернових (у спільній коморі) використовували доволі великий («ніби шпихлр») кіш (званий «зсипа»), який виплітали з солом'яних вальків і в'язали шпагатом або ликом. На вигляд «зсипа» нагадувала велику бочку, що розширюється догори і накривалася такою ж (з солом'яних вальків) кришкою [17, s. 59]. Натомість окрему комору для зберігання злакових культур мали хіба заможні верстви селянства. Така (друга) комора (спеціально на зерно) могла бути влаштована в одній з «притул», прибудованій до причілка хати [17, s. 60], входити в спільний блок з іншими господарськими приміщеннями (с. Корнів Гор.) чи стояти окремо.

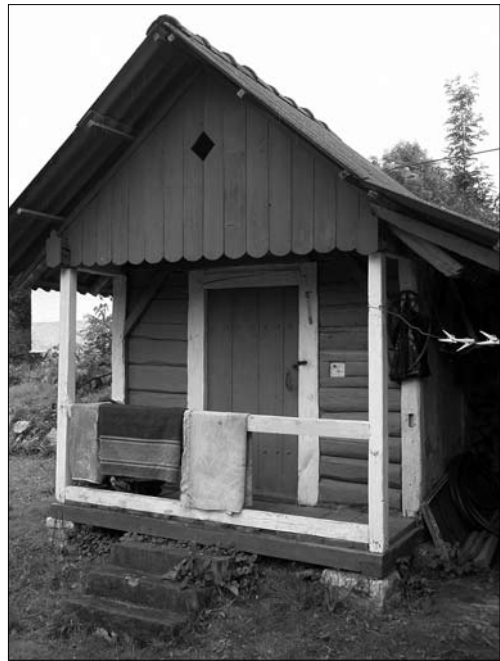
Окрема, не поєднана з іншими будівлями двору, «комора» («шпихлр», «шпиклр»), як і скрізь в Україні [14, с. 393, 396], вважалась ознакою найзаможніших господарств. Як і стодола, вона була однією з найбільш важливих споруд (приміщень)

¹ У статті для позначення адміністративних одиниць будемо використовувати наступні скорочення: Городенківський р-н — Гор., Тлумацький р-н — Тлум., Тисменецький р-н — Тис., Коломийський р-н — Кол., Косівський р-н — Кос., Надвірнянський р-н — Над., Богородчанський р-н — Бог.

хліборобського двору [17, с. 59]. Зерно тут засипали у спеціальні засіки, відгороджені при 2—3-х стінах. Зазвичай респонденти відзначають, що у селі таких будівель було небагато, лише в 1—3-х господарствах («у багатів»: сс. Залуччя, Великий Ключів, Кол., Стриганці Тис., Гавриляк Тлум.). Скажімо, у с. Воронів (Гор.) у 1930-х роках було лише два окремі «шпиклери». Шпихлір старалися розмістити на подвір'ї («передхати») якомога ближче до житла, так, щоб він був постійно в полі зору.

«Шпиклер» — це, як правило, чотирикутна, наближена до квадрата чи видовжена у плані однокамерна будівля з галереюкою чи піддашшям перед входом, розміри якої значною мірою залежали від заможності господарства. Переважали шпихліри незначних розмірів — 2,5—3,5 х 3—4 м. У коморі, як і у галереїці завжди влаштовували дерев'яну підлогу та стелю. Слід наголосити, що двері у цих спорудах відкривалися досередини приміщення. Як і скрізь в Україні [5, с. 118], комори децю піднімали над рівнем ґрунту. Зазвичай їх будували на дубових підвалинах. На підгір'ї підвалини частіше клали на відземки вкопаних колод, що виступали над поверхнею на 0,3—0,5 м, натомість на придністров'ї, у смузі каркасно-валькованого будівництва, підвалини лежали переважно на каменях. У цій же місцевості, використовуючи горбистий рельєф, під коморою (як і на Поділлі чи Опіллі [10, с. 384, 386]) могли влаштовували пивницю (комора кінця XIX ст. зі с. Копачинці Гор.).

Як зауважив ще Ф. Вовк, комора належала до тих холодних будівель двору, вдосконалення яких стосовно будівельного матеріалу почалося в деяких випадках швидше ніж житла: її старалися зробити якомога міцнішою, а також вберегти від вогню [5, с. 118]. Оскільки комора була прикметною ознакою заможності двору, то для зведення її стін намагалися вибрати найкращий лісоматеріал [6, с. 96; 14, с. 396]. На Покутті була певна градація щодо використання будівельних матеріалів для зведення стін комори. Так, у підгірській частині, де побували виключно дерев'яні житла, стіни комор склали зазвичай у зрубній техніці «в вугли» (сс. Велика Кам'янка, Великий Ключів, Залуччя, Струпків, Угорники, Тростянка Кол.; Залуччя, Тулуків Снят.; Вербівець, Старий Косів Кос. тощо) і дуже рідко в каркасно-дильованій. На придністрянщині — стіни

«Комора» кінця XIX ст., с. Вікняни Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл.

комор зводили у каркасній техніці (дильовані, у переклад, вальковані тощо).

У підгірській частині Покуття зруби «шпихлірів» складали з колод, колених чи різаних напівколод, інколи (пізніше) — з дошкоподібних пластин. Зокрема така будівля кінця XIX ст. детально обстежена нами у с. Сопів (Кол.). У плані вона прямокутна (3,36 х 2,91 м), перед входом — галереюка, завширшки 0,82 м. Вхід влаштовано із вужчого боку. Стіни складені з доволі високих смерекових пластин (8 х 30 см). У приміщенні присутня дерев'яна підлога і стеля, яка опирається на два поздовжні сволоки. Висота приміщення (від підлоги до стелі) сягає 2,04 м. Чотири стовпи галереюки у нижній частині зарубані у додаткову (винесену) поперечну підвалину, а зверху — у виноси поздовжніх платів і сволоків. Перекритий «шпихлір» чотирихилим дахом на кроквах, який у минулому був вкритий соломою. Вхід на горище — з галереюки.

Споруду (початку XX ст.) подібної конструкції обстежено й у с. Тулуків (Снят.). Вона прямокутна у плані, з галереюкою («ганком») перед входом. У нижній частині галереюка зашита дошками, у неї веде хвіртка. Підвалини лежать на дубових «ковбанах», вкопаних у землю. Дах чотирихилий, вкритий листовим металом. Усередині влаштована дерев'яна підлога і стеля. При двох поздовжніх стінах «засіки»,

Комора, с. Буківна Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл.

розділені перегородками на різні сорти зернових, у верхній частині по периметру приміщення під стелею розташовані полиці (дошка, підтримувана кілками, вбитими у стіну). Стіни складені «в вугли» з топовелих пластин завтовшки 7 см. Слід зауважити, що на Снятинщині з такого матеріалу комори складали доволі рідко: як будівельний матеріал тут зазвичай використовували колоди. Як зазначають у с. Залуччя (Снят.): «В нас комори в зрубі робили з грубого круглого дерева».

У той час, коли на підгір'ї прерогативою була зрубна комора, на придністров'ї найпрестижнішою вважалась комора каркасно-дильована («в замітнику», «в слупах»). Подібна «комора», яка відзначається низкою реліктових елементів, обстежена нами у с. Вікняни (Тлум.). Вона збудована у другій половині ХІХ ст. Це дещо видовжена у плані споруда з розмірами стін 3,01 x 2,64 м і заввишки 2 м. Вона стоїть на кам'яному підмурівку. Збудована у каркасно-дильованій техніці («закидана деревом»). Дубові «слупи» каркаса зарубані у платви і підвалини. У верхній частині конструкція укріплена на висхідними риглями («п'ятнарами»), закріпленими до стовпів і платв. Стіни складені із колених смерекових півколот, протесаних із зовнішнього боку, які заупущені у «гари» стовпів. Вхід у споруду веде з вузького боку. Перед входом влаштована вузька (завширш-

ки 0,6 м) галерейка, яку підтримують два «слупи», зарубані у виноси підвалин і платв. У середині приміщення влаштована дерев'яна підлога і стеля, яку підтримують два поперечні сволоки (підлога і стеля присутня також на галерейці). З галерейки вхід на горище. Дах трисхилий на кроквах (у минулому був вкритий соломомою). Полотна дверей виготовлені з чотирьох масивних (завтовшки 6 см) дощок, які скріплені двома поперечними шпугами (кожна з дощок зафіксована до шпуги двома дубовими кілками з фігурно вирізаними головками). Дверні полотна повертаються на дерев'яних бігунах («на шпильках»). З внутрішнього боку двері закриваються на так-званий «сліпий замок» — дерев'яний замок з прихованим засувом, який складається з корпусу («одвірника»), «засува» і «ключа» (всередині одвірника розташовані гладкі шматки твердої деревини («лавкі»), які під своєю вагою легко опускаються у зубці засува, унаслідок чого замок зачиняється). «Комори» подібної конструкції, що походять з початку ХХ ст. виявлені нами й у сс. Олешів та Буківна (Тлум.). Щоправда у с. Буківна перед входом у таку споруду — лише невеличке (0,5 м) піддашшя підтримуване виносом поздовжніх платв (галерейка відсутня). Подібні дильовані комори побутували й у Тисминецькому р-ні (с. Клубівці) [1, арк. 25].

Знову ж у придністрянській частині Покуття побутували й каркасно-вальковині споруди («комора мащєна з глини»). Скажімо, у с. Сокирчин (Тлум.) їх споруджували наступним чином. Дубові «слупи» встановлювали на підвалинах, на них вкладали «платви» (між слупом і платвою примощували навкісні «п'єтнарі»); в отвори висвердлені у платвах закріплювали верхні кінці довгих (на всю висоту стіни) вертикальних «коликів», а простір між ними заповнювали глиносолом'яними вальками («глевками»). У с. Копачинці (Гор.) траплялись комори, стіни яких виплітали з плоту (їх зовні «мастили»), а у с. Воронів (Гор.) — «шпихлірі» на дубовому каркасі («підвалини», «сохи», «платви», «банти»), стіни яких шалювали («оббивали») дошками. В окремих наближених до Дністра селах зустрічались комори споруджені з каменя (сс. Корнів, Чернелиця Гор.), які відомі й деінде в Україні [6, с. 97]. У таких спорудах, як і у деяких інших (переважно південних) районах України [8, с. 609; 14, с. 396], дерев'яної підлоги зчаста не влаштовували зовсім.

Характерною будівлею покутського двору були «кошниці» («коршниці», «коші») — плетені споруди легкої конструкції, призначені для зберігання кукурудзи у качанах. На основній території Покуття, де у кінці XIX ст. кукурудза стала однією із основних хлібних культур [4, с. 18; 6, с. 97], вони характеризували як двори найбідніших верств селянства (скажімо, на обійсті у незаможників крім хати могла бути лише кошниця і невеличкий «стіжечок» збіжжя), так і багатіїв, де кошниця стояло дві-три [17, с. 59—60] і більше.

«Кошниці» — це овальні, круглі чи прямокутні у плані, та розширені догорикошикоподібні споруди, виплетені із дрібної «лози» («лозів», «лозини», «лугу»: сс. Гавриляк Тлум., Чортовець, Рогиня Гор., Торговиця, Тростянка, Залуччя Кол., Джурів Снят. та ін.), верби (с. Задубрівці Снят.), ліщини («ліски»: сс. Пужники, Бортники Тлум., Баб'янка Кол), інколи — з граба. На покутсько-гуцульському пограниччі (Кос.) для цієї мети найчастіше використовували ялівець [16, с. 43]. Місцями (особливо при використанні спеціальної лози — «лугу») «коші» виплітали настільки дбайливо, що доволі часто вони справляли враження виробів художнього плетіння.

Найбільш поширеними були «кошниці» овальні у плані. Розміри самого коша могли бути різними, проте найчастіше його висота коливалась у межах 1,8—2,2 м. Ширина такої споруди у нижній частині становила 0,5—0,6 м, у верхній — 0,8—1 м, довжина — 2—3 м. Проте траплялись коші й дещо менші, заввишки 1,5—1,6 м, а то й набагато вищі — до 3—3,2 м. Скажімо, «кошниця» зі с. Вербівець (Кос.), що експонується у Львівському МНАП, має у нижній частині ширину 0,8 м, довжину — 4,5 м, а висоту — 2,9 м.

«Кошниці» завжди піднімали над поверхнею ґрунту на 0,3—0,5 м, встановлюючи їх підвалини на дерев'яні чи кам'яні підкладки. Кінці вертикальних кілків плету закріплювали в отворах, виверчених у підвалинах та платвах (щоправда верхні кінці окремих кілків у місцях кутів споруди в отвори могли не заганяти). Саму конструкцію укріплювали чотирма вертикальними стояками, розташованими по два з кожного із з довших боків споруди, які зарубували у верхню та нижню обв'язки. Стояки мали незначний нахил назовні (повторюючи конфігурацію коша). При потребі між ними закріплювали попе-

«Кошниця», с. Долина Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл.

речку, а то й встановлювали додатковий коротший стовпець. При значніших розмірах «кошниці», для її більшої стійкості у нижній частині встановлювали два навскісні риглі, закріплені до стовпів і виносу поперечних підвалин (с. Тростянка Кол.). Такий каркас міг мати й інші додаткові елементи, проте траплялось, що у «кошницях» меншого розміру (переважно круглих у плані) його зовсім не було (крім підвалин і платв легкої конструкції): с. Матвіївці (Кол.). Часто конструкцію самого плетеного коша теж укріплювали двома чи чотирма поперечками які фіксували вертикальні кілки встановлені у отвори у їх кінцях. Вкривали кошниці невисоким чотирисхилим чи двоххилим дашком під соломою (на Косівщині — інколи під драницею). В цих спорудах завжди влаштовували підлогу з дощок. Качани кукурудзи засипали зверху, а вибирали через невеличкі дверцята в нижній частині коша (у більших спорудах могло бути і двоє дверцят: с. Вербівець). Інколи «кошниці» набували прямокутної у плані форми. У такому разі їх основою слугували чотири похилі стовпи, закріплені у платви і підвалини, та скріплені у середній частині поперечками (уся конструкція розширювалась догори). У підвалинах і поперечках, поперечках і платвах виверчували отвори для кілків, поміж якими заплітали пліт (с. Олеша Тлум.). Проте стінки споруд такої форми частіше шалювали решіткою з вертикальних планок — «латі» (поряд із терміном «кошниця» для їх означення вживали лексему «сусік»: с. Угорники Кол.). Хоча подібну конструкцію (з «латі») покутяни зазвичай вважають новішою (сс. Баб'янка Угорники Кол.), відповідно до

Пивниця, с. Сокирчин Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл.

матеріалів дослідників тут, як і на Поділлі [15, s. 60], «кошниця» із вузьких дощечок інколи робили вже у кінці ХІХ ст. [17, s. 60].

Як і у інших регіонах [6, с. 97; 13, с. 260], кошниця зазвичай розташовувалась перед вікнами хати ближче до дороги чи біля стодоли, де більше продував вітер, що сприяло кращому просушуванню кукурудзи) [17, s. 60].

Невеликий запас кукурудзи, призначений на насіння покутяни зберігали не у «кошницях», а плели у вінки («в коси», «в кіски»), які підвішували на жердині під окапом хати чи у хаті на спеціальній жердці («реса»), закріпленій до стелі біля ліжка (Снят.) [18, s. 12—13]. У таких же «кісках», які підвішували на «поді» до «бантини», зберігали основний запас кукурудзи у тих місцевостях, де не побутували «кошниця».

Як уже відзначалось, кошниця побутували практично в усіх районах Покуття (Гор. Тлум, Кол., Снят., Тис.). У північно-східному, східному та південно-східному напрямках зона їх побутування («кошниця», «кожниця», «кіш») поширювалась на південно-східну частину Поділля (Гусятинський, Борщівський, Заліщицький, Бучацький, Монастириський р-ни Тернопільської, Новоушицький, Кам'янець-Подільський р-ни Хмельницької обл.) та Буковину [6, с. 97—99]. Найбільш північно-західні гнізда їх побутування виявлені на південно-східних окраїнах Опілля, у Галицькому (сс. Медуха, Бишів) районі.

Знову ж у західному, південно- та північно-західному напрямку інтенсивність використання таких

споруд поступово зменшується. Скажімо, на захід від приблизної лінії Тисмениця — Отинія — Коломия, поряд із «кошницями», кукурудзу частіше зберігають «у кісках» на горищі («поді»), підвішуючи до «бантин» (сс. Велика Кам'янка, Баб'янка Кол. та ін.), а вже у Богородчанському та Надвірнянському р-нах згадок про «кошниця» не вдалося зафіксувати ні нам ні нашим попередникам. Водночас, хоча такі споруди побутували на покутсько-гуцульському пограниччі (Старий Косів, Старі Кути, Вербівець, Бая-Березів, Нижній Березів, Верхній Березів-Кос.), у 1930-х рр., як зазначає Я. Фальковський, в околицях сіл Березових «їх було дуже мало і то не давно збудованих» [16, s. 43]. Водночас на Гуцульщині та Бойківщині ці споруди не відомі зовсім. Натомість ще у ХІХ ст. кошниця («кіш», «куш») широко побутували у рівнинних та підгірських районах Закарпаття (Тячівський, Перечинський, Виноградівський та ін. р-ни) [13, с. 259—260, 284—285]. Як зазначають дослідники ареал поширення кошниць охоплює середземномор'я (Іспанія, Балканський півострів) і доходить майже до Кавказу.

Усі коренеплідні культури відносяться до категорії теплолюбних. Тому їх збереженню у зимовий період надавали великого значення. Особлива увага приділялась зберіганню картоплі. Це засвідчує значна поліваріантність споруд, призначених для цієї мети, на теренах України [10, с. 384—386; 11, с. 203—229]. За терміном використання останні можна поділити на односезонні, кількасезонні та стаціонарні. За заглибленістю, на Покутті, як і в інших регіонах України [7, с. 105], розрізняли заглиблені, частково заглиблені та наземні будівлі. Для їх влаштування (як і всіх інших споруд із подібним призначенням) вибирали сухе підвищення, забезпечене від ґрунтових і стічних вод.

Більший чи менший запас картоплі, яку споживали впродовж зими, зберігали у хаті під піччю (сс. Тростянка, Баб'янка, Жукотин, Мишин Кол.; Будилів Снят., Глушків Гор. та ін.) чи під «постелею» (сс. Мишин Кол., Будилів Снят. та ін.). Картоплю просто засипали «між штандари» або вкопували тут плитшу чи глибоку яму («яму», «ямку», «пивницю», «льох»). Більш детально способи зберігання картоплі «під піччю» нами описані при розгляді системи опалення, тому лише зазначимо, що кількість картоплі, яка тут містилась, інколи була дово-

лі значною — її вистачало для сім'ї «на пів зими» (с. Пилипи Кол.). Картопляних ям у хаті могло бути й дві: під піччю і під постелею (хата кін. XIX ст. у с. Чернів Тис.) [2, арк. 19].

На усій території Покуття картоплю («мандибурку», «бараболі», «бараболю», «біб»), призначену на насіння зберігали у наземних чи дещо заглиблених «ямах», примітивної конструкції («закопували в ями»). Інколи такі споруди ще називали «сліпими ямами» (с. Залуччя Снят.), «копцями» (с. Коршів Кол.) чи «погрібами» (с. Великий Ключів Кол.). Зазвичай ями розташовували неподалік від хати в городі (с. Залуччя Снят.). Для їх влаштування розкопували кругле у плані заглиблення (діаметром приблизно 1—1,5 м), завглибшки «в штих лопати» («на рискаль» — 0,2 м: сс. Великий Ключів, Торговиця, Коршів, Баб'янка, Жукотин, Угорники Кол.), у центрі якого встановлювали душник. У заглиблення засипали картоплю (її насипали таким чином, що над ямою утворювався конічний картопляний насип, заввишки до одного метра), по якій розстеляли соломку і присипали («приштиховували») землею (глиною): сс. Корнів, Воронів, Глушків, Острівець, Рогиня, Раковець (Гор.); Баб'янка, Залуччя, Торговиця, Мишин, Великий Ключів, Коршів, Пилипи, Жукотин, Тростянка (Кол.); Підвисоке, Белелуя (Снят.); Пужники, Олеша, Гавриляк, Гарасимів, Долина (Тлум.); Красилівка (Тис.) та ін. Інколи заглиблення робили дещо більшим — 2—3 «штихи лопати» — 0,5 м (сс. Корнів Гор., Підвисоке Снят.), однак воно ніколи не перевищувало 0,8—1 м (сс. Тростянка Кол., Залуччя, Белелуя Снят., Вікняни, Долина Тлум.). Траплялось, що картопляний насип влаштовували просто на поверхні ґрунту (сс. Красилівка Тис., Баб'янка Кол.): «Хто жив при долині, там де могла підійти вода не викопував цівком» (с. Коршів Кол.). Як настил звичайно використовували пряму соломку з околотів («приколотів»), проте інколи для цього вживали й соломку-«мерву» (с. Баб'янка Кол.). Як зазначають в останньому селі, у тому разі коли прикривали «приколотком» (околотом), то товщину солом'яної прокладки «давали на п'єду», натомість мервленої соломки давали більше — «на лікоть». Місцями замість солом'яної прокладки використовували горіхове листя (сс. Долина Тлум., Будилів Снят.). Проте частіше його поєднували з солом'яною прокладкою: по

«Кошниця», с. Олеша Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл.

насипу картоплі настеляли соломку, горіховий лист і присипали землею (сс. Вікняни Тлум., Клубівці Тис., Залуччя Снят.). Як зазначають респонденти, горіхове листя «давали від мишей»: с. Залуччя (Снят.). У підгірській частині Покуття, подібно, як і на прибойківському Підгір'ї [10, с. 385], для цієї мети («аби миши не їли мандибурки») по житній соломці настеляли смерекову хвою (с. Угорники Кол.). Для того, щоб картопля не підмокла унаслідок попадання дощової води, при потребі навколо ями (на відстані приблизно 0,2—0,3 м від неї) викопували неглибокий рівчак («фосу»). Землю (глину), що вибирали із цього рівчака накидали на солом'яну прокладку (сс. Баб'янка, Тростянка). Зазвичай земляний насип був невеликий: «штих землі» (с. Вікняни Тлум.), «троха більше, як штих глини» (с. Белелуя Снят.). Взимку («як випав сніг») товщину земляного насипу збільшували (с. Вікняни Тлум.). Місцями для утеплення на зимовий період, зверху на каптопляну «яму», по землі ще насипали лист і гній (с. Великий Ключів Кол.). В деяких населених пунктах у тому разі, коли яму заглиблювали у ґрунт до 1 м, у ній могли одночасно зберігати різні коренеплоди: у нижню частину (до рівня землі) засипали картоплю, а вище — буряк (с. Белелуя Снят.).

Зазвичай у плані ями були круглими, тоді ж, коли картоплі було більше — вони набували видовженої

«Кошниця», с. Тростянка Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.

форми (сс. Великий Ключів Кол., Підвисоке, Белеуя Снят., Красилівка Тис.).

Щоб запобігти спаренню «мандибурки», посередині «ями» встановлювали «душник» («люфт», «люфта», «люфтівник», «піддушник», «продох», «воздушник», «головччик»). Його («головччик») найчастіше виготовляли із соломи («околоту») — жердина («патик»), об'язаний «простою соломою» (сс. Великий Ключів Кол.). Рідше для цього використовували стебла коноплі (брали 5—6 товстих стебел («колодвиниці») і зв'язували їх докупи: сс. Тростянка, Мишин Кол.) чи соняшника («люфт робили з чотирох стебел соняшника»; посередині їх теж зв'язували: сс. Залуччя, Будилів Снят.). Місцями (сс. Коршів, Жукотин, Торговиця Кол.; Красилівка Тис.) функцію «піддушника» могла виконувати «скринька», збита із чотирьох дощок (приблизно 20 см у перекрої), яку вкривали двохилим дерев'яним дашком. В окремих випадках (с. Коршів Кол.) у якості «люфта» використовували спеціальну «трубу гончарної роботи». Коли яма була видовженою, то по її поздовжній осі встановлювали кілька душників: «Як яма подовгаста — ставили два-три душники» (с. Підвисоке Снят.).

Описані вище, «ями» були односезонними спорудами, у яких картопля зберігалась до весни (взимку ними не користувались — відкривали тільки

весною). Сховки аналогічної конструкції, призначені для зберігання насіннєвої картоплі (під різними назвами: «копці», «стропци», «купаки», «глухі ями», «сліпі ями» тощо) широко побутували і в інших регіонах України [7, с. 106—107; 9, с. 78; 8, с. 610; 10, с. 385]. Однак у деяких селах покутсько-бойківського пограниччя (Бог.) подібними у конструктивному сенсі спорудами, тільки дещо досконалішими (їх тут називали «ямами» чи «стиртами»), могли користуватись і впродовж зими. «Стирти» споруджували наступним чином. Розкопували кругле заглиблення «на штих лопати» глибиною. Посередині встановлювали «люфт» («комиш», переплетений перевеслом). Дно ями встеляли доволі товстим шаром «простої соломи», таким чином, що значна частина стебел виступала поза її береги. У яму насипали конус картоплі, а стебла соломи заломлювали догори, накриваючи її. По солом'яному настилі наклали глини, але так, що товщина цієї присипки у нижній частині була більшою (приблизно 25 см), а у верхній — меншою (приблизно 10 см). Навколо «люфта» на відстані 15—20 см глини не насипали. У нижній частині «стирти» для підтримки земляної присипки влаштували невисокий (25 см) пліт, а навколо нього викопували рівчак, але вже дещо глибший від дна ями (коли яма — «на штих лопати», то рівчак — «на півтора штиха»). На зиму по земляній присипці ями додатково насипали шар листя, а по ньому («*аби вітер не зривав*») — прикладали «пласте» з ялини («рунчаке», «рунчі»). Зверху «стирту» накривали «шипков» з «околоту» («приоколоток»), зв'язаному при колосі. При потребі набрати картоплі, знімали «шипку» і там де картопля була не присипана (біля «люфта») набирали: «*Скєнувшипку, набрав бульби і шипку ставит на місце*». Особливості конструкції цієї ями, дозволяли вибирати картоплю через верхній отвір не руйнуючи останньої: товстий настил соломи (основа присипки), закріплений нижньою частиною у ямі, в міру зменшення картоплі просто опускався щоразу нижче.

Що правда для зберігання картоплі призначеної для споживання впродовж зими на основній території Покуття споруджували дещо надійніші сховки — це так звані «походючі ями» («прохідні ями», «ходючі ями»): сс. Залуччя (Кол.), Задубрівці, Підвисоке, Залуччя (Снят.) та ін. Місцями (с. Старі Кути Кос.) таку спруду називали «потайник». «Прохідну

яму» будували наступним чином: викопували прямокутну (2—3 х 3—4 м) яму, завглибшки приблизно 1 м, над нею встановлювали «кізли», по яких густо настеляли горизонтальні жердини (з дубового дерева) чи такі ж дошки, на утворений таким чином трисхилий дах настеляли пряму солому і наклали шар землі. Спереду влаштовували невеличкий отвір, який закривали «околотом» або мішком сіна (сс. Підвисоке Снят, Залуччя Кол.). Подібну «походючу яму», викопану в землі, перекриту дахом і обладнану своєрідними дверцятами згадує на Покутті О. Кольберг [17, с. 50]. При високому рівні ґрунтових вод, «походючі ями» могли робити і плитшими, але як зазначають у с. Задубрівці (Снят.), не менше «два штихи» завглибшки. Водночас траплялись ями і доволі глибокі (1,5—2 м): с. Задубрівці. Проте, у тому разі, коли у землю заглиблювались на 2 м і більше, конструкція такої споруди переважно була вже іншою: над ямою вкладали «сволоки», на них — настил з дощок (все з дуба), по чому для утеплення насипали доволі потужний шар «листу» (інколи ще й насипали глину), а її стінки зчаста обкладали дубовим деревом. Для набирання картоплі у настилі влаштовували спеціальний люк, або відсували дошку чи дві. Над такою ямою споруджували трисхилий дашок, пошитий житніми сніпками, у причілку якого прорубували невисокі дверцята (сс. Задубрівці Снят., Саджавка Над. [3, арк. 10]). Такі споруди інколи номінували вже лексею «півниці». Зчаста респонденти відзначають, що «півниці» такої конструкції новішого походження ніж «походючі ями».

Споруди подібної конструкції (але вже без даху) влаштовували й у господарських приміщеннях: «стодолах» (сс. Тростянка, Пилипи Кол., Залуччя Снят.), «повітках» (с. Вікняни Тлум.) тощо. Скажімо, у с. Залуччя (Снят.) для влаштування «копаної ями» («копанки»: с. Пилипи Кол.) у стодолі викопували прямокутне заглиблення завглибшки 2—2,2 м. Зверху по ньому густо наклали «колики з верби», а по цьому насипали пашу, сіно тощо. Для засипання картоплі при одній із сторін ями розкопували навскісну «воронку» («шурф»: с. Пилипи Кол.), яку закривали в'язанкою соломи чи сіна. Інколи стінки таких ям городили пруттям (с. Тростянка Кол.).

В окремих населених пунктах Снятинського району (с. Будилів), подібно, як у деяких районах По-

«Кошниця», с. Пилипи Коломийського р-ну Івано-Франківської обл.

ділля [8, с. 610] та у бойків Старосамбірщини [12, с. 225—226], траплялись ямні споруди іншої конструкції: круглі у плані заглиблення у формі зрізаного конуса (діаметр дна сягав 1,5 м, верхнього отвору — 0,7 м) завглибшки 2,5—3 м. Незначні розміри верхнього отвору автохтони пов'язують із захистом коренеплодів від холоду. Зверху такі «ями» прикривали дошками чи іншим і утеплювали. Коли, в міру використання кількість картоплі зменшувалася, в яму спускалися по драбині. У тому разі коли «яма» розташовувалась на відкритому просторі (а не під дахом господарської споруди), над нею влаштовували дашок.

Щодо кам'яних «півниць», то як відзначають респонденти, навіть у багатих на камінь придністровських місцевостях ще у кінці XIX — на початку XX ст. їх або не було зовсім (сс. Торговиця, Жукотин Кол.; Глушків Гор.), або одна-дві на село — лише у найбагатших селян (сс. Раковець, Воронів Гор., Вікняни Тлум.). Початкові етапи спорудження «півниць» з каменя, перекритих склепінчастою стелею («склепінням»), респонденти зазвичай пов'язують з другою чвертю XX ст., хоча на придністров'ї, в окремих випадках, вони траплялись вже на переломі XIX—XX ст. Скажімо, у с. Сокирин (Тлум.) нами обстежену таку споруду («кам'яну яму»), збудовану у кін. XIX ст.

«Пивниці», як правило, старались влаштувати у схилах пагорбів (хоча це не було обов'язковою умовою: траплялись вони й на рівній поверхні, під стодолюю (с. Сокирчин), «повіткою» (Вікняни Тлум.) тощо). У схилі викопували прямокутне заглиблення, і по його периметру вкладали кам'яний мур, на висоту 0,6—1,0 м (лише заокруглені передню та задню стінки, вимуровували повністю). Мури складали із тесаного каменя-піскови́ка. Протесане каміння вкладали, здебільшого, «на сухо» (рідше — «на болоті»). Зверху пивницю перекривали стелею склепінчастої форми (влаштували «склепіння»). Цей процес здійснювався наступним чином. При поздовжніх стінах встановлювали кілька пар дерев'яних «слупів» (їх кількість залежала від розмірів «пивниці»), на них вкладали дубові «клини», на яких прищували каблуки виготовлені з дерева («пояси», «горбулі»). На «пояси» настеляли дошки, по яких вкладали ряди каменю. Для кожного окремого ряду каміння дбайливо підбирали по розмірах. Верх склепіння розклинювали за допомогою ряду клиноподібних каменюк (с. Серафінці Гор.). Зверху його заливали глиною засипали землею і трамбували. По завершенні цих робіт, із під «поясів» вибивали «клини», витягували дошки, знімали самі «пояси» та забирали «слупи». «Люфт» містили не на гребені, а у схилі склепіння (це запобігало затіканню дощової води). Перед входом в «пивницю», із кам'яних плиток споруджували тамбур-шию зі східцями. Зверху тамбур прикривали плитою більших розмірів. У «шию» і «пивницю» вели окремі двері. Долівка у цих будівлях, як правило була глинобитною, хоча в окремих випадках (с. Сокирчин Тлум.) її викладали із кам'яних плит. Висота описаної споруди коливалась в межах 2—2,5 м.

Отже характерний для Покуття набір будівель двору, призначених для зберігання продуктів землеробства, визначався специфікою місцевого господарства, асортиментом сільськогосподарських культур, які тут вирощували. У той час, коли такі споруди, як комори (для зберігання зернових) та приміщення призначені для зберігання коренеплідних культур у тій чи іншій мірі побутували по усій території України, притаманну для покутської господарської забудови кошницю, споруджували лише у тих районах, де широко культивували кукурудзу. Водночас проаналізовані конструктивні різновиди описаних спо-

руд дали змогу прослідкувати їх загальноукраїнські риси та локальну покутську специфіку.

1. Архів Львівського музею народної архітектури та побуту (далі — Архів ЛМНАП). — Ф. Матеріали експедицій. — Спр. ЗВ-53. — 35 арк.
2. Архів ЛМНАП. — Ф. Матеріали експедицій. — Спр. ЗВ-17. — 41 арк.
3. Архів ЛМНАП. — Ф. Матеріали експедицій. — Спр. ЗВ-11. — 45 арк.
4. *Артюх Л.Ф.* Українська народна кулінарія: історико-етнографічне дослідження / Л.Ф. Артюх. — Київ : Наукова думка, 1977. — 154 с.
5. *Вовк Хв.* Етнографічні особливості українського народу / Вовк Хв. // Студії з української етнографії та антропології. — Київ : Мистецтво, 1995. — С. 39—218.
6. *Косміна Т.В.* Сільське житло Поділля (кінець XIX—XX ст.): історико-етнографічне дослідження / Т.В. Косміна. — Київ : Наукова думка, 1980. — 190 с.
7. *Павлюк С.П.* Народна агротехніка українців Карпат другої половини XIX — початку XX ст.: історико-етнографічне дослідження / С.П. Павлюк. — Київ : Наукова думка, 1986. — 171 с. : іл.
8. *Радович Р.* Деякі специфічні аспекти господарських будівель подільського двору (за матеріалами півдня Хмельниччини). Українська культура: з нових досліджень / Р. Радович. — Львів, 2007. — С. 606—620.
9. *Радович Р.* Техніка та технологія традиційного житлово-господарського будівництва на Поліссі другої половини XIX — першої половини XX ст. Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження / Р. Радович. — Львів : ІН НАН України, 1997. — Вип. 1. — С. 62—82.
10. *Радович Р.* Приміщення для зберігання коренеплідів на території Північного Прикарпаття / Р. Радович // Народознавчі зошити. — 1999. — № 3. — С. 384—386.
11. *Радович Р.* Поліська стебка (за матеріалами Правобережного Полісся). Записки НТШ / Р. Радович. — Львів : НТШ, 2001. — Т. ССXLII. — С. 203—229.
12. *Радович Р.* Народна архітектура Старосамбірщини XIX — першої половини XX ст. (житлово-господарський комплекс) / Р. Радович. — Київ : Видавель Олег Філюк, 2015. — 352 с.
13. *Федака П.М.* Народне житло українців Закарпаття XVIII—XX століть / П.М. Федака. — Ужгород : Гражда, 2005. — 350 с.
14. *Чубинский П.П.* Малороссы Юго-Западного края: жилище, утварь, хозяйственные остройки и орудия. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Русским Географическим обществом Юго-Западного отдела / П.П. Чубинский. — СПб., 1877. — Т. 7. — Вып. 2. — С. 339—606.
15. *Bauger J.A.* Powiat Trembowelski. Szkis geograficzno-historyczny i etnograficzny / Bauger J.A. — Lwów, 1899. — 120 s.

16. *Falkowski J.* Północno-wschodnie pogranicze Huculszczyzny / Falkowski J. — Lwów, 1938. — 107 s. — (Pracy etnograficzne. Wydawnictwo Towarzystwa ludoznawczego we Lwowie / pod red. A. Fiszera. — № 4).
17. *Kolberg O.* Pokucie: Obraz etnograficzny / Kolberg O. — Kraków : W drukarni uniwersytetu jagellońskiego, 1882. — T. 1. — 360 s.
18. *Mroczo Fr. X.* Śnatyńszczyzna / Mroczo Fr. X. — Lwów : Z drukarni Władysława Łozińskiego, 1897. — Cz. 1. — 83 s.

Roman Radovych

HOUSEHOLD BUILDINGS
OF PEASANT'S COURTYARD AT POKUTTIA:
BUILDINGS INTENDED FOR STORAGE
OF AGRICULTURAL PRODUCTS

The work considers household buildings of courtyard of Pokuttia dwellers, intended for storage of agricultural products —

barns, koshytsi`s and pubs. Their structural features, technologies and construction technologies are analyzed. The all-Ukrainian features and local specifics are found out.

Keywords: Pokuttia, household buildings, pantry, koshytsia, pub.

Роман Радович

ХОЗЯЙСТВЕННАЯ ЗАСТРОЙКА
КРЕСТЬЯНСКОГО ДВОРА
НА ПОКУТЬЕ: ПОСТРОЙКИ,
ПРЕДНАЗНАЧЕННЫЕ ДЛЯ ХРАНЕНИЯ
ЗЕМЛЕДЕЛЬЧЕСКИХ ПРОДУКТОВ

В работе рассмотрены постройки двора покутян, предназначенные для сохранения сельскохозяйственных продуктов — амбары, «кошныця», погреб. Проанализировано их конструктивные особенности, техники и технологии строительства. Выяснено общеукраинские черты и локальную специфику.

Ключевые слова: Покутье, хозяйственные постройки, амбар, «кошныця», погреб.